

Rašytinio paveldo apsauga ir sklaida Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje¹

Rima Cicėnienė

Lietuvos mokslų akademijos biblioteka

2005–2007 m. strateginės veiklos plane nusakoma Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos misija – tenkinti informacijos vartotojų reikmes bei išsaugoti ir propaguoti nacionalinį paveldą, sukauptą bibliotekoje, o vienas iš strateginių tikslų – rūpintis dokumentų fondo išsaugojimu taikant tradicines ir naujas technologijas.

Šios užduotys iškeltos ne veltui.

Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje per metus sukauptas didelės vertės, daugeliu atvejų vienintelis Lietuvoje rašytinis paveldas, įvairių mokslo sričių dokumentai bei kitur sunkiai prieinama mokslinė informacija. Tai ir seniausias rašto paminklas Lietuvoje – Turovo evangelijos fragmentas (XI a.), didžiausia Pabaltijo šalyse ir Lenkijoje pergamentų kolekcija (1412 dokumentų, taip pat vieninteliai Lietuvoje didžiųjų kunigaikščių – Vytauto ir Jogailos – raštai), slaviškų rankraštinė knygų kolekcija, 63 inkunabulai, apie 600 paleotipų, apie 200 seniausių raštijos paminklų – dantiraščių, senųjų (XIX–XX a. pradžios) fotografijų kolekcija (per 7 tūkst. egz.), senosios grafikos lakštų rinkinys, Prūsijos valdovų įsakų kolekcija (772 ediktai), kartografijos kolekcija (7,5 tūkst. egz.), kai kurie vieninteliai senosios periodikos komplektai Lietuvoje ir kt.

Straipsnyje apžvelgsime, kas nuveikta per pastaruosius penkerius metus Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, stengiantis apsaugoti rašytinį paveldą ir kartu jį populiarinti, neužveriant saugyklų durų, kaip gali būti susijusi paveldo apsauga ir sklaida, kas padaryta, viešinant bibliotekoje saugomus turtus.

Rašytinio paveldo apsaugos funkciją atlieka Dokumentų konservavimo ir restauravimo skyrius, glaudžiai bendradarbiaudamas su Retų spaudinių, Senosios periodikos ir Rankraščių skyriais. Dažnai į pagalbą pasitelkiami ir informacinių technologijų specialistai.

Šiuos darbus bibliotekoje galima skirstyti į tris pagrindines kryptis. Pirma – tai kasdienis bibliotekos restauratorių darbas – atrinktų skyriuose dokumentų restauravimas ir konservavimas. Kiekvienais metais specialistės sutvarko apie 30–40 rankraštinė dokumentų, taip pat apie 20 senųjų spaudinių, 8 senosios periodikos komplektus. Restauratorių atliekami darbai vis sudėtingesni, kolegės išmoksta naujų darbo metodų. Pastaraisiais metais Edita Keršulytė ir Birutė Giedraitienė ėmėsi restauruoti sutrupėjusius vaškinius ir lako antspaudus, kurie ilgai net tyrinėtojams buvo neprieinami. Gražina Smaliukienė ir Birutė Giedraitienė aktyviai ėmėsi restauruoti rankraštinė knygų įrišimus, Laima Burneikienė – rekonstruoti buvusius knygų apkaustus. Tačiau būtent kasdienėje dokumentų

¹ Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą konferencijoje „Rašytinis paveldas mokslinėse bibliotekose: sklaidos tradicijos ir naujovės“, Vilnius; Kaunas, 2006, spalio 17–18.

apsaugoje ir atsiskleidžia problemos: trūksta tausojančių priemonių rankraštinųjų ir senųjų knygų skaičiams, didėja istorikų mėgėjų skaičius, o tuo pačiu prastėja elgesys su senuoju dokumentu.

Antra apsaugos darbų kryptis – restauravimo darbų programos tvarkant atskirų fondų komplektus. Pirmoji tokia programa – per trejus metus buvo sutvarkyta visa Lietuvos dailininkų piešinių bei eskizų kolekcija (F 320, 1000 saug. vnt.). Antroji programa – tai bendras projektas su Vokietijos slaptuoju archyvu Berlyne bei Vokietijos kultūros ministerija, kai kompleksiskai buvo restauruojami ir mikrofilmuojami Klaipėdos krašto ir Rytų Prūsijos dokumentai (F 14). Buvo sutvarkyti ir nukopijuoti 527 vienetai dokumentų, išgyta naujos restauravimo technikos. Trečioji programa – Saپیų korespondencijos (F 138) dokumentų aktyvus kasmetinis restauravimas, dirbamas ir šiuo metu: sutvarkomi nuo 5 iki 10 dokumentų, t. y. apie 100–200 lapų.

Trečia darbų kryptis – moksliniai tyrimai. 2006 m. buvo pradėtas prikabinamų vaškinių antspaudų ir jų kiautų cheminės analizės tyrimas. Iki šiol Lietuvoje jie nebuvo chemiškai tirti – mokslininkai remdavosi Lenkijos ir Baltarusijos, kitų šalių atliktais darbais. Tyrimams buvo pateikti XIV–XVIII a. dešimties antspaudų mėginiai. Juos atrinkti padėjo istorikas, sfragistikos specialistas dr. Edmundas Rimša. Buvo nutarta ištirti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro laikų pirmuosius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos ir vėlesnius Lietuvos didžiųjų kunigaikščių, Vilniaus vyskupo Alberto Taboro, Vilniaus vaivados Alberto Goštauto, Kauno magistrato antspaudus. Kai kurie iš jų jau pažeisti laiko ir erozijos. Tyrimus atliko Lietuvos Respublikos Aplinkos apsaugos agentūros Aplinkos tyrimų departamento specialistai. Per pusę metų atominės absorbcijos ir atominės fluorescencijos spektrometrijos metodu buvo nustatyti sunkieji metalai, rentgeno spindulių energijos dispersinės spektrometrijos metodu – elementinė ir kokybės organinių medžiagų sudėtis, o Furjė transformacijos infraraudonųjų spindulių spektrometrijos metodu – galimi kiautų masės struktūriniai vienetai.

Šiuo metu restauratorė-chemikė B. Giedraitienė rengia baigiamąsias tyrimo išvadas, kurių nekantriai laukia ne tik istorikai, bet ir restauratoriai. Žinodami antspaudų ir jų kiautų cheminę sudėtį, specialistai galės lengviau juos restauruoti, ypač tai aktualu atstatant, sutvirtinant pažeistas vietas. Tikimės, kad ši atlikta cheminė analizė – tai tik darbų pradžia, ir bibliotekai pavyks gauti finansavimą tolimesniems antspaudų tyrimams.

Ketvirtoji darbų kryptis saugant rašytinį paveldą – skaitmeninimas. Ši darbo kryptis susiformavo sparčiai vystantis naujosioms informacinėms technologijoms. Bibliotekos specialistų nuomone, dokumentų skaitmeninių kopijų sukūrimas ne tik saugo dokumentus, bet ir sudaro naujas galimybes rašytinio paveldo sklaidai – kuriamos skaitmeninių vaizdų duomenų bazės, skaitmeniniai archyvai, elektroniniai katalogai prieinami ir bibliotekoje, ir internetinėje erdvėje, nepriklausomai nuo laiko ar vietos.

Skaitmeninimo darbai bibliotekoje vyksta keliuose skyriuose. Kadangi šie darbai jau buvo plačiau pateikti bibliotekos metraštyje², tad tik trumpai paminėsime, kad bibliotekoje kiekvienais metais skaitmeninami restauratorių sutvarkyti rankraštiniai dokumentai, dažniausiai skaitomi senieji archyviniai dokumentai.

Sukurtomis skaitmeninėmis kopijomis aktyviai naudojasi skaitytojai ir T. Vrublevskio skaitykloje, ir virtualių archyvų lankytojai. Internetinėje *Musicalia* svetainėje paskelbta medžiaga aktyviai

2 CİCĖNIENĖ, Rima. Skaitmeninimo projektai Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje. *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka*, 2003/2004. Vilnius, 2007, p. 122–129.

naudojasi įvairia muzika besidominti auditorija. Štai Kauno technologijos universiteto Humanitarinių mokslų studentai, vadovaujami kompozitoriaus, muzikologo prof. Giedriaus Kuprevičiaus, duomenų baze naudojami paskaitose. Viduramžių, renesanso, baroko epochų muzikos festivalio *Banchetto musicale* rengėjai mados ir stiliaus centre „Europa“ eksponavo senųjų muzikinių rankraščių iliuminacijas, o jų koncertuose skambėjo muzika iš bibliotekoje saugomų muzikalijų. Projekte skelbtų rankraščių dėka kai kurie senieji kūriniai pirmą kartą skambėjo ir Tytuvėnų festivalyje (2006 m.). Juos atliko muzikantų iš Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Vokietijos baroko ansamblis, vadovaujamas Dariaus Stabinsko, kuris kiek anksčiau buvo parengęs koncertinę programą „Iš Braunsbergo vargonų tabulatūros“, saugomos bibliotekoje. O štai muzikinių įrašų leidykla „Semplice“ 2007 m. rugsėjo 28 d. supažindino su kompaktine plokšte *XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muzika iš Sapiegu albumo ir Kražių vargonininko sąsiuvinio – Cantate Domino*, kurioje pirmą kartą skamba 26 senieji muzikiniai kūriniai.

Baigti skaitmeninimo darbai ir įsibėgėjęs elektroninės duomenų bazės bibliotekoje kūrimas sudaro galimybę populiarinti rašytinį paveldą ne tik savoje šalyje, bet ir svetur. 2005 m. biblioteka dalyvavo bendrame Budapešto technikos ir ekonomikos universiteto Nacionalinio techninės informacijos centro ir bibliotekos (BME–OMIKK) projekte „Papildomos paslaugos programai „Pasaulio Atmintis“ (*Value added services for Memory of the World*). Buvo sudaryti senųjų mokslo ir technikos knygų bibliografiniai sąrašai, parašytos dešimties Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos mokslininkų knygų anotacijos, sukurta 30 skaitmeninių šių knygų vaizdų. Nuolat bendradarbiaujama su Čekijos nacionaline biblioteka. Jos duomenų bazėje *Manuscriptorium* jau nurodyti 1477 bibliografiniai senųjų knygų, saugomų bibliotekoje, įrašai. Bibliotekoje saugomų archyvinių dokumentų aprašai skelbiami Nyderlandų nacionalinio archyvo inicijuoto projekto „Baltijos ryšiai“ (*Baltic Connections*, 2006 m.) duomenų bazėje ir spausdintame kataloge³, o dokumentų skaitmeninius vaizdus galima išvysti virtualioje parodoje.

Bibliotekos darbuotojai nepamiršta ir tradicinių rašytinio paveldo sklaidos formų. Aktyviai kuriami senųjų leidinių, rankraščių ir senosios periodikos bibliografiniai įrašai bibliotekos elektriniame kataloge, Retų spaudinių skyrius rengia XVI–XVII a. lituanikos Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje katalogą [katalogas jau išspausdintas – red. pastaba]. Tačiau dar daug galėtume nuveikti šaltinių publikavimo srityje.

Kita tradicinė sklaidos forma – parodos. Jos rengiamos ir pačioje bibliotekoje, ir už jos ribų. Paminėtinos kelios didesnės, svarbesnės, vien 2006 m. įvykusios parodos, kuriose buvo galima pamatyti bibliotekoje saugomus rašto paminklus: „Istorikui Adolfui Šapokai – 100“; jubiliejinė archeologės, akademikės Reginos Kulikauskienės paroda; rudenį Vilniaus miesto Rotušėje įvykusi „Privilegijos Vilniaus miestui“ paroda. Retų spaudinių skyrius rengėsi eksponuoti senuosius Biblijos leidimus [paroda eksponuota 2007 m. pradžioje – red. pastaba]. Kartu su Dailės muziejumi surengtos bendros parodos: „Šv. Kazimiero kanonizacijai – 400“, „Dailininkai Riomeriai“ (išleistas puikus katalogas, kuriame galima rasti beveik visus Riomerių piešinius, saugomus bibliotekoje⁴), tarptautinė edukacinė paroda „Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Aleksandras“. Dažnai bibliotekoje saugomi rankraštiniai dokumentai ir senosios knygos yra skolinamos Lietuvos muziejams, dokumentų kopijomis biblioteka remia krašto muziejus ir bibliotekas. Kasmet organizuojamos specializuotos ekskursijos

3 *Baltic connections*: archival guide to the maritime relations of the countries around the Baltic Sea (including the Netherlands), 1450–1800. Leiden; Boston, 2007. Vol. 1–3.

4 ŠIRKAITĖ, Jolanta. *Dailininkai Römeriai* [The artists of the Römer family]. Vilnius, 2006.

moksleiviams, studentams, kolegoms ir atvykstantiems svečiams. Baltarusijos kino studijos „Telefilm“ žurnalistai filmavo Turovo evangeliją (F 19-1) dokumentiniam serialui *История славянских земель, о* Marburgo universiteto studentai istorikai filmavo magdeburgines Vilniaus miesto privilegijas.

Apie saugomą rašytinį paveldą bibliotekos darbuotojai parašė nemažai straipsnių, parengė dokumentų publikacijų, perskaitė ne vieną pranešimą konferencijose, dalį jų publikavo tarptautiniuose leidiniuose. Ypač norėtuši pasidžiaugti pavasarį Varšuvoje išleista knyga *Polsko-litewskie kontakty naukowe w świetle zbiorów archiwalnych i bibliotecznych = Moksliniai lenkų-lietuvių kontaktai archyvinių ir bibliotekinių rinkinių šviesoje*. Leidinyje publikuojami pranešimai dviem kalbomis iš konferencijos „Mokslinių institucijų rankraštynai ir archyvai – moksliniams tyrimams“, kuri buvo surengta 2004 m. kartu su Lenkijos MA archyvu.

Per pastaruosius penkerius metus saugant ir propaguojant rašytinį paveldą nuveikta nemažai, tačiau dar daugiau lieka nepadarytų darbų. Šios dvi veiklos kryptys ir ateityje liks vienomis svarbiausių bibliotekoje, nes tik išsaugoję rašytinį paveldą, išsaugosime savo kultūrinę atmintį, tautinį identitetą.

Preservation and Dissemination of the Writtten Heritage in the Library of the Lithuanian Academy of Sciences

SUMMARY

The article was prepared on the basis of the report given at the conference „Written Heritage in Scientific Libraries: Traditions and Innovations in Dissemination“ (Vilnius; Kaunas, October 17–18, 2006).

The article presents an overview of the work done for the preservation and popularization of the written heritage in the Library of the Lithuanian Academy of Sciences during the past five years and considers the issue of connection between the preservation and dispersion of the heritage. The preservation of the written heritage is implemented by the Documents Conservation and Restoration Department, closely collaborating with the Departments of Manuscripts, Rare Books and Old Periodicals. Information technologies specialists frequently provide assistance. The preservation of the documents is ascertained by their restoration and conservation accompanied by a scientific analysis. Another important way to preserve and disseminate the documents is to digitalize them. Traditional methods of publicizing the heritage: creation of electronic catalogue, compilation of printed bibliographic publications, publication of the documents, mounting exhibitions – are also not forgotten.